

Майорчак Н.М.

Причини виникнення та формування людської брехливості у віковій психології

Майорчак Наталія Михайлівна, викладач кафедри практичної психології
Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна

Анотація. У статті розкриваються детермінанти виникнення брехні у людській поведінці та простежуються джерела її формування в онтогенезі. Проаналізувавши брехливість у межах вікової психології та причини її формування, джерела та розвиток брехні, автор подає розгорнуту характеристику основних детермінант виникнення брехні та застосування брехливої поведінки в дитячому та підлітковому віці.

Ключові слова: брехня, обман, істина, правда, онтогенез

Постановка проблеми. Важливо зазначити, що питання про брехню і правду має вічне значення для людини. При цьому, як прийнято вважати, брехня і обман – це феномени, які притаманні лише людському суспільству. У самій природі брехні не існує, тому що не існує жодного суб'єкта брехні – є тільки лише агенти – носії процесів фальсифікації (мімікрії і маскування). Поведінка тварин не є результатом свідомого вибору, як це має місце у людей, вона лише жорстко запрограмований стереотип поведінки, що запускається певними стимулами. На відміну від тварин, людина найчастіше обманює свідомо, заздалегідь прогножуючи підсумок свого обману та передбачає наслідки.

Брехню можна трактувати з погляду різних галузей психології. Можна розглядати брехню у межах загальної психології як складову людської поведінки, що має свої психофізіологічні механізми; у межах вікової психології, простежуючи джерела та розвиток брехні в онтогенезі; у межах педагогічної психології, вивчаючи брехню як продукт виховання, – з одного боку, які чинники впливають на виховання, – з іншого.

Аналіз останніх досліджень. Велика кількість наукових праць у закордонній та вітчизняній психології присвячена вивченню брехливості: Д.І. Дубровський, Е.Г. Белякова, Н.Г. Любімова, К. Мелітан, Е. Пінкоффс, К. Саарні, М. Льюїс розглядав феномен брехні з точки зору моральності (Д.І. Дубровський, 1994; Е.Г. Белякова, 1995; Н.Г. Любімова, 2003; К. Мелітан, 1903; Е. Пінкоффс, 1986; К. Саарні, 1991; М. Льюїс, 1993). Ю.В. Щербатих, В.В. Знаков, А.Н. Тарасов, К. Соломон, О. Фрай розглядають брехню як результат соціальних відносин (В.В. Знаков, 1999; Ю.В. Щербатих, 2003; А.Н. Тарасов, 2004; К. Соломон, 1976; О. Фрай, 1997). Ж. Дюпра, П. Екман, О. Ліпман, С. Саймон, К. Снайдер відзначають, що брехня є невід'ємним проявом особистісних якостей (Ж. Дюпра, 1995; О. Ліпман, 1929; П. Екман, 1999; С. Саймон, 1988; К. Снайдер, 1989). Ф. Баумгартен, О. Ліпман, Р. Плаут досліджували дитячу брехню: спотворення інформації дорослими розглядали А. Тарасов, Р. Жуков, Д. Хрінов.

Мета статті – розкрити детермінанти виникнення та особливості формування людської брехливості впродовж життя.

Виклад основного матеріалу. Варто спробувати простежити причину виникнення брехні у людській поведінці, аналізуючи джерела її формування в онтогенезі. Хоча існуючі теоретичні напрацювання з даної теми досить невеликі, можна зазначити основні положення, які розглядаються вченими, що займаються

вивченням помилкової поведінки. Незважаючи на різні визначення, що даються різними авторами феномену брехні, майже всі автори вказують на той факт, що брехня можлива тільки на певному рівні розвитку душевної діяльності людини.

К. Мелітан говорить про те, що кожна людина від народження щира [4, 65]. На його думку, відмінностей між жартом (фантазією) і брехнею практично немає. Дитина навчається брехати у грі, коли вона конструє реальність за допомогою фантазій, відповідних їй бажань, що майже є брехнею. З іншого боку, вона навчається брехати, спостерігаючи за лицемірством дорослих, за їх дрібною брехнею в побуті.

В. Штерн пояснює наочання брехні через наслідування поведінки дорослих щодо самої дитини [8, 325]. Схильність до брехні виробляється шляхом надмірного розростання фантазії у дитини, що притупляє усвідомлення відмінності між уявним і дійсним. Для дорослого брехнею є твердження чи заперечення фактів, а дитина таким чином висловлює свої актуальні стани. При цьому твердження для неї – це вираження бажання, а заперечення – оборона та захист від небажаного.

Наприклад, дитина заявляє про біль для того, щоб її взяли на руки, або проситься в туалет для того, щоб її витягнули з ліжечка або зняли зі стільця тощо. Таким чином, заявляючи про одну потребу, вона задовольняє іншу, і поступово закріплюється рефлекс: словом задовольняє потреби.

М. Ліпман виділяє три стадії, на яких відбувається розвиток брехні у дитини:

1. у дитини ще немає відмінностей між суб'єктивними і об'єктивними уявленнями. На цій стадії виникає відмінність правди від брехні;

2. з'являється відмінність між суб'єктивними і об'єктивними уявленнями, але ще немає різниці в їх оцінці. Ця стадія пов'язана з виникненням відмінності між добром і злом;

3. паралельно з почуттям спільності усвідомлюється етична цінність правди. Саме на цій стадії і виникає власне брехня через об'єднання та віднесення правди і добра до однієї категорії, а брехня і зло – до іншої [6, 28].

Так брехня як форма поведінки можлива лише за наявності певного рівня когнітивного й морального розвитку. Згідно В.С. Мухіної, брехня як свідоме спотворення істини з'являється тоді, коли дитина починає розуміти необхідність підкорятися певним правилам, коли вона орієнтується на певні вимоги. Виникає ситуація, в якій відбувається неспівпадання моральних норм і егоїстичних бажань, стаючи психологічно про-

блемною. Тут дитина вирішує для себе дилему: задовольнити бажання, але пройти випробування відчуженням з боку дорослого, чи залишитися в добрих стосунках з дорослим. Така ситуація стає ситуацією подвійної мотивації або морального вибору [5,43].

Щоб ситуація морального вибору була представлена у свідомості дитини, необхідні, за С.Г. Якобсоном, когнітивні й особистісні передумови. До когнітивних передумов відносяться: знання моральних норм; вміння встановити чи реалізувати їх в поведінці; усвідомити можливі альтернативи, що лежать в основі подальшого вибору; розуміння значення цих альтернатив для себе і для інших; розуміння моральної цінності вчинків у конкретних умовах. До особистісних передумов відносяться переживання незадоволення собою у разі порушення норми [9, 69]. Так, опиняючись в ситуації морального вибору, іноді дитина прагне одночасно отримати бажане і зберегти стосунки. Для цього вона здійснює заборонену дію і приховує її від дорослого, щоб уникнути осуду. Так з'являється брехня.

Всі без винятку автори вказують на зв'язок між брехнею і суворістю покарання. В.В. Смиринський пише, що зіставляючи дані тестування батьків і поведінку їх дітей, що брали участь в експерименті, було виявлено, що 25% дітей мають стійкий прояв брехні. Це відбувається у родинах авторитарного типу, де батьки відрізняються владністю, зайвою суворістю в питаннях виховання дітей і часто застосовують покарання [1, 78].

Брехлива поведінка має велике значення підліткової віці. Даний віковий період є вирішальним для становлення самосвідомості, в рамках формування нового рівня якого відбувається розвиток відносно стійкого уявлення про себе, Я – концепції.

Я-концепція – це динамічна система уявлень людини про саму себе, що включає переконання, оцінки та тенденції поведінки, яка формується в процесі самопізнання. Зростання інтересу до власного "Я" у підлітків веде до змін у характері становлення і структурі Я-концепції, яка складається з трьох компонентів: когнітивного (образ Я); емоційно-оцінного (самооцінка), на становлення якого впливають оцінка інших людей, коло значущих інших або референтна група, актуальне порівняння з іншими тощо і поведінкою [1, 14].

На основі когнітивної (образ Я) і емоційно-оцінної складової (самооцінка) формує певне ставлення до себе, до свого "Я", тобто підлітки усвідомлюють себе особистістю з характерними для них можливостями, якостями, особливостями і відповідним чином ставляться до власної особистості, що провокує певну поведінку. Оскільки дослідження засноване на уявленні про брехню як поведінковий зв'язок Я-концепції, то поведінка підлітка, відповідно, може бути правдивою чи брехливою.

Значимо, що для дівчаток-підлітків, які мають високий рівень брехливості, характерний низький рівень внутрішньої чесності, хлопчикам-підліткам, що мають високий рівень брехливості, властивий високий рівень самовпевненості та самоцінності. Внутрішня чесність, самовпевненість і самоцінність є аспектами самоставлення, що дозволяє зробити висновок

про залежність між брехливою поведінкою і самоставленням.

Отже, можна стверджувати, що дівчатка, яким властиві закритість, нездатність чи небажання видавати значущу інформацію про себе, більшою мірою схильні виявляти брехливу поведінку, ніж ті, які мають підвищену рефлексивність і критичність, здатність не приховувати від себе та інших навіть неприємну інформацію. Що стосується хлопчиків, то до прояву брехливої поведінки в більшій мірі схильні підлітки, для яких характерна наявність високої розумності, самовпевненості, відчуття цінності власної особистості й одночасно передбачуваної цінності свого Я для інших, зацікавленості у власному Я і любов до себе.

Підлітки, коли вдаються до брехні, обману, у них завжди є мотив: уникнути покарання, обійти відповідальність, підняти в очах оточуючих своє значення, але міфомани зазвичай мають різні мотиви. Подібно клеptomанам, міфомани, здавалося, не переслідують мети, більше того, своєю амбіційною поведінкою сильно підривають собі репутацію. Щоб красиво брехати і навіть не пошитися в дурні, для цього потрібно володіти відмінною пам'яттю.

Щоб подолати лицемірство дорослого, треба вчити дитину. Як стверджує Альошинцев, діти – наша міфологія, наша незаплямлена природність, наша сутність – знищення нашої суб'єктивності [1, 18].

"Позитивна" батьківська стимуляція закріплює у дитини спосіб завоювати симпатію та перспективну любов через фантазії, вигадки, брехню. Кордонів для дитячої винахідливості та фантазій немає. Дитина продовжує брехати, одержуючи у нагороду увагу, подив, сміх, захоплення й обурення. Вона продовжує займати позицію фантазера. Такий спосіб самоствердитися спочатку стає звичкою, потім переходить у залежність. Усе життя відбувається під прапором "Першого квітня" Такий спосіб вкорінюється, вростає глибше, стає визначальною лінією поведінки. Але цей спосіб не задовольняє правдиві потреби дитини, підлітка, швидше, навпаки. Створює конфліктні ситуації, формує несерйозне ставлення до себе, навіть більше: катастрофічно втрачає свою довіру, втрачає в очах власну гідність.

Щоб краще зрозуміти соціальні чинники формування ставлення до брехні у підлітків, спробуємо розподілити в окремі градації, щоб краще зрозуміти відмінність між видами брехні. Іншими словами – це класифікація мотивів брехні.

1-ий можливий мотив – кримінальний. Різного роду шахрайство, яке підпадає під статтю Кримінального кодексу: обман заради наживи, з нанесенням матеріальних збитків. Не перевелася ще й армія шахраїв-одинаків, та винахідливих користувачів різних способів "законного відбирання грошей у громадян", як їх літературний побратим Остап Бендер.

2-ий можливий мотив – ухилення від відповідальності за провину, завдяки якій завдається шкода без наміру. Потім стоїть страх перед покаранням, страх запламити свою репутацію, слабкодухість, боягузливість.

3-ій можливий мотив – спосіб завдати психічну (моральну) травму (нашкодити психічному здоров'ю). Пам'ятаєте грибоєдівське: "Брехня страшніша від піс-

толета?" Для брехуна й світло вигода, бо він отримує "садистську" насолоду від зловтіхи, від думки, що з його брехні комусь стало боляче. Брехня і заздрість породжує плітки.

4-ий можливий мотив – "брехня на благо".

5-ий можливий мотив – "брехня для задоволення", тут діапазон широкий: від безневинного мріяння і фантазування як окремих епізодів; брехня, як звичка чи риса характеру; непереборна потреба до обману, містифікації оточуючих, потреба до брехні, брехня як поведінкова залежність.

6-ий можливий мотив – брехня як протест і засіб компенсації фізичного чи психічного дефекту особистості.

Групі батьків і підлітків було запропоновано один дуже простий експеримент: було запропоновано оцінити одні й ті самі твердження, щоб з'ясувати відмінності оцінок та схожість.

Думки респондентів розійшлися у такому твердженні: "підлітки найбільше зайняті з'ясуванням і побудовою своїх стосунків з іншими людьми. Дружба – головне, що характеризує життя". Із твердженням 95% підлітків погодилися і лише 7% батьків були згодні з цим твердженням.

Що стосується твердження "Підлітки переймають погляди, манери своєї компанії; соромляться бути собою" – думка підлітків і батьків була також протилежною.

Погляди респондентів різного віку співпадають у твердженні щодо оцінки дорослих і підлітків у твердженні "Підлітки постійно дбають про те, як їх оцінують інші люди".

Можемо зробити такі висновки: дружба та розуміння друзів і однолітків для підлітка мають велике значення та визначають основну лінію поведінки, тому батькам необхідно тактовно будувати взаємини та розуміти, що вони мають внутрішній конфлікт між бажанням бути незалежними і водночас належати групі своїх ровесників.

Впродовж століть, від покоління до покоління виховання чесності вирішується просто: живи "не в брехні". Своєю поведінкою батьки доводять і показують, що правда краще. На прикладах інших батьки демонструють і розповідають, що обман завжди обертається ганьбою.

У юнаків цей інтервал охоплює 17-21 рік, у дівчат – 20 років. Коли завершується фізичне, зокрема статеве дозрівання організму. У психологічному плані головною особливістю даного віку є вступ до самостійного життя, коли відбувається вибір професії, різко змінюється соціальна позиція [3, 45].

Таким чином, прояв брехливої або правдивої поведінки в підлітковому віці зумовлене певним ставленням людини до самої себе. У свою чергу проблема ставлення до себе представлена в рамках більш зага-

льної проблеми – структури самосвідомості, джерелом виникнення та розвитку якого є система взаємодії людини з зовнішнім, насамперед, соціальним світом. Процес розвитку самосвідомості починається на найбільш ранніх етапах онтогенезу і триває протягом усього життя, маючи на кожному етапі свою вікову специфіку.

Отже, вивчення брехливої поведінки не може обмежуватися лише підлітковим віком, а має здійснюватися на кожному етапі онтогенетичного розвитку дитини. Виникнення і розвиток брехливої поведінки визначається соціалізацією індивіда, обумовлює формування особистості та розвиток свідомості. Дошкільний вік є найважливішим періодом, що впливає на все подальше життя. У цьому віці закладаються основи інтеграції цілісної особистості. Фундаментальною передумовою цього процесу є розвиток моральної та пізнавальної сфер дитини. Крім того, дошкільний вік є сенситивним для формування і розвитку брехливої поведінки.

Висновки. Отже, аналіз наукової літератури показує, що брехня – це складне соціально-психологічне явище, яке недостатньо вивчене. Боротьба з нею потребує глибокого знання природи походження та розвитку важливих та невід'ємних складових. Простежуючи вікову динаміку розвитку правдивої і брехливої поведінки в дитячому віці залежно від сформованості компонентів моральної сфери дитини (знання моральних норм, моральна оцінка, моральна регуляція) і операційно-пізнавальної структури мислення можна говорити про те, що брехня як свідоме спотворення дійсності з'являється у другій половині дошкільного віку.

Онтогенез брехливої поведінки у підлітковому віці формується на основі когнітивної (образ Я) і емоційно-оцінної складової (самооцінка) впливає на ставлення до себе, до свого "Я", тобто підлітки усвідомлюють себе особистістю з характерними для неї можливостями, якостями, особливостями і відповідним чином ставляться до власної особистості, що провокує певну поведінку.

Розкриваючи детермінанти виникнення та особливості формування людської брехливості констатуємо, що брехня, обман і неправда є неминучими соціально-психологічними компонентами життєдіяльності людини в суспільстві. У соціальних відносинах обманувати доводиться досить часто, а тому справа не в тому, щоб відкинути брехню як щось, безумовно, погане, а в тому, щоб пояснити механізми її формування та розвитку.

Визначаючи перспективу подальшого дослідження, виділимо основні напрямки: уточнення розуміння феномену залежно від гендерного аспекту, особистісних властивостей, від стилів виховання, від моральних переконань у віковій психології.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENC TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Алешинцев, И. Ложь у детей / И. Алешинцев. – Псков: Электро-типография Г.А. Румеля, 1908. – 20 с.
Aleshintsev, I. lie in children / I. Aleshintsev [Lozh u detei of Y. Aleshintsev.]. - Pskov: Electro-tipografiya GA Roumeli, 1908. - 20 p.

2. Душина, Е.А. Особенности отношения ко лжи современных школьников: дис. канд. психол. наук: 19.00.11 / Е.А. Душина. – М., 2000. – 163 л.
Dushyn, EA Features relationships co lzhy sovremennykh Shkolnikov [Osobennosty otnosheniya ko lzhy sovremennykh shkolnykov of Dushyna, E.A]: Dis. candidate. Psychology. sciences: 19.00.11 / EA Dushyn. - M., 2000 - 163 liters.

3. Каптерев П.Ф. О детской лжи // Народное образование. 2000. № 1. С. 214-227.
Kapterev P.F. Oh detskoy lzhy [O detskoi lzhy of Kapterev P.F.] // Narodnoe education. 2000. № 1. S. 214-227.
4. Знаков, В.В. Психология понимания правды / В.В. Знаков. – СПб., 1999. – 279 с.
Znakov V.V. Understanding Psychology Pravda [Psykholohyia ponymaniya pravd of V.V. Znakov.] / V. Iconic. - St., 1999 - 279 p.
5. Знаков В.В. Классификация психологических признаков истинных и неистинных сообщений в коммуникативных ситуациях // Психологический журнал. 1999. Т. 20. № 2. С. 54-65.
Znakov V.V.. Classification and psychological pryznakov ystynnykh neystynnykh soobshchenyy in kommunikativnykh situatsiyakh [Klasyfikatsyia psykholohycheskykh pryznakov ystynnykh y neystynnykh soobshchenyi v kommunikativnykh sytuatsiyakh of Znakov V.V.] // Psychological Journal. 1999 T. 20. № 2. S. 54-65.
6. Мелитан, К. Психология лжи / К. Мелитан. – М.: Издание А. Сомова, 1903. – 30 с.
Melytan K. Psychology lzhy K. Melytan. [Psykholohyia lzhy of K. Melytan] / M. : edition A. Somov, 1903 - 30 sec.
7. Мухина В.С. К проблеме социального развития ребенка // Психологический журнал. 1980. № 5. С. 43-53.
Mukhina V.S. K Socio problem child development [K probleme sotsyalnoho razvutyia rebenka of Mukhyna V.S.] // Psychological Journal. 1980. № 5. S. 43-53.
8. Липман, О. Ложь в праве / О. Липман, Л. Адам. – Харьков: Юрид. изд-во Украины, 1929. – 48 с.
Lipman, A. FALSE in R [O Lozh v prave of Lypman O] / O. Lipman, L. Adam. - Kharkiv: Legal. Publishing House of Ukraine, 1929 - 48 p.
9. Штерн, В. Воспоминание, показание и ложь в раннем детстве / В. Штерн, К. Штерн. – СПб.: Изд-во О. Богдановой, 1911. – 173 с.
Stern V. memories, Indications and lie in early childhood [Vospomynanye, pokazanye y lozh v rannem detstve of Shtern, V.] / W. Stern, K. Stern. - St. : Izd O. Bohdanovoy, 1911. - 173 p.
10. Экман, П. Почему дети лгут? / П. Экман. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 272 с.; Экман, П. Психология лжи / П. Экман. – СПб.: Питер, 1999. – 272 с
Экман, P. Why Deti lhut? / P. Эkman. [Pochemu dety lhut? of Эkman P.] - M. : Pedagogika-Press, 1993. -272 p. ; Эkman, AP Psychology lzhy / P. Эkman. - St. : Peter, 1999 - 272 p
11. Якобсон С. Г. Анализ психологических механизмов регуляции этического поведения детей. — Вопросы психологии, 1979, № 1.
Jacobson SG Analysis of the psychological mechanisms rehulyatsyy etycheskoho behavior of children. [Analyz psykholohycheskykh mekhanyzmov rehulyatsyy etycheskoho povedeniya detei of Iakobson S. H.] - Questions of Psychology, 1979, № 1.

Mayorchak N.M. Causes and mendacity in the formation of human psychology

Abstract. The article deals with the determinants of origin lies in human behavior and traced the source of its formation in ontogenesis. Analyzing falsity within psychology and the reasons for its formation, sources and development of lies, the author gives a detailed description of the main determinants of the emergence of lies and false application behavior in childhood and adolescence.

Keywords: lies, deceit, truth, truth, ontogeny

Майорчак Н.М. Причины возникновения и формирования человеческой лжи в возрастной психологии

Аннотация. В статье излагается тема лжи как феномен человеческого поведения, и прослеживаются источники ее формирования в онтогенезе. Проанализировав феноменологию человеческой лживости в пределах возрастной психологии и причины возникновения источников развития лжи, автор раскрывает главные причины возникновения лжи и применение лживого поведения в детском и подростковом возрасте.

Ключевые слова: ложь, обман, истина, правда, онтогенез